

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Oost- West volgens dagbladen en lezers

Kleinnijenhuis, J.

Citation

Kleinnijenhuis, J. (1987). Oost- West volgens dagbladen en lezers. *Acta Politica*, 22: 1987(3), 293-310.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449561>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449561>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- Elzinga, D.J., *De financiële positie van de leden der Staten-Generaal*. Groningen 1985.
- Goossen, P., en G.G.J. Thissen, *Parlement en Kiezer. Jaarboek 1984-1985*, Leiden 1986.
- Handelingen en Bijlagen van de Tweede en Eerste Kamer der Staten-Generaal.
- Kraan, D.J., en H. Noordtjij, De Tweede Kamer en het begrotingsbeleid. *Namens* 1986, nr. 4, p. 178-184.
- Lubberdink, H.G., *De betekenis van de ministeriële verantwoordelijkheid voor de organisatie van het openbaar bestuur*. Deventer 1982.
- Oud, P.J., *Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden*. Zwolle 1947.
- Pippel, J.G., *Het Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; zijn geschiedenis en toepassing*. 's-Gravenhage 1950.
- Scheltema, M., en H.G. Lubberdink, Ministeriële verantwoordelijkheid en parlementaire controle. In: *Parlementaire controle en democratie in de verzorgingsstaat*. Utrecht 1980.
- Schendelen, M.P.C.M. van, Decommissie-Dolman en de parlementaire democratie. *Namens* 1986, nr. 2, p. 97-101.
- Stevens, Th.A., *De Rekenkamer*. Leiden/Antwerpen 1979.
- Vellinga, J.T., Het budgetrecht. In: H.M. Franssen, red., *Het parlement in actie*. Assen 1986.
- Visscher, G., Versterking van de parlementaire controle; kanttekeningen bij het OOW-rapport. *Bestuur* 1986, nr. 2, p. 34-41.
- Visscher, G., De Staten-Generaal, in: H. Daalder en C.J.M. Schuijt (red.), *Compendium voor politiek en samenleving in Nederland I*. Alphen aan den Rijn 1986.
- Vondeling, A., *Tweede Kamer: lam of leeuw?* Leeuwarden 1976.

Onderzoek

Oost-West volgens dagbladen en lezers

J. Kleinnijenhuis

1. Probleemstelling en onderzoeksmodel

In welke mate wordt ons wereldbeeld bepaald door de kranten die we lezen? Dat is de vraag waarom dit artikel draait. We spitsen die vraag toe op het beeld van de Oost-Westproblematiek dat lezers van Nederlandse landelijke dagbladen zich in 1984 vormden door toedoen van de berichtgeving in deze dagbladen.

Hoe zou deze vraag op grond van literatuur over effecten van massacommunicatie¹ moeten worden beantwoord? Een belangrijke conclusie uit deze literatuur is, dat de effecten van het lezen van kranten te klein zijn om lezers met uitgesproken standpunten van mening te doen veranderen. Omdat de meeste mensen de internationale politiek niet uit eigen ervaring kennen, noch persoonlijk in contact komen met mensen waarvoor dit wel geldt, zal het effect van internationale berichtgeving groter zijn dan het effect van berichtgeving over bij voorbeeld kleine criminaliteit. Omdat Nederland, in tegenstelling tot bij voorbeeld Duitsland en Engeland – geen boulevardpers kent, worden Nederlanders geconfronteerd met relatief veel informatie over de internationale situatie. Nederlandse dagbladen oefenen daardoor wellicht een groter effect uit op het wereldbeeld van hun lezers dan dagbladen in ons omringende landen. Wellicht, maar onderzoek moet dat uitwijzen. Zonder onderzoek valt helemaal niets te zeggen over de richting waarin wereldbeelden van Nederlanders door de pers worden opgeschoven.

Uit onderzoek naar opvattingen over defensie in Nederland, dat door het NIPO in opdracht van het ministerie van Defensie werd verricht, is wel komen vast te staan dat in lezerskringen van verschillende kranten verschillend over internationale vraagstukken wordt gedacht (Rebel 1984). Daarmee is niet aangetoond dat opvattingen van lezers *causaal afhankelijk* zijn van de inhoud van gelezen kranten. Verschillende alternatieve verklaringen zijn denkbaar.

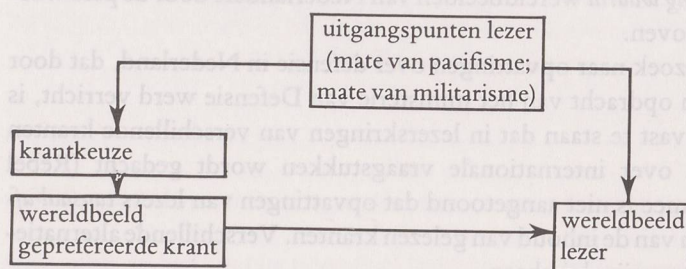
Een eerste alternatieve verklaring is dat commerciële uitgangspunten

kranten nopen hun internationale berichtgeving af te stemmen op het wereldbeeld van hun lezers. Deze verklaring veronderstelt dat buitenlandse correspondenten en redacteuren op de hoogte zijn van trends in de opinies van lezers en bereid zijn hun berichtgeving daarop af te stemmen. Het door Nederlandse dagbladen verrichte lezersonderzoek lijkt echter noch bedoeld, noch geschikt om wereldbeelden van lezers te ontrafelen. Bovendien lijken Nederlandse journalisten weinig waarde te hechten aan het oordeel van lezers.² Deze eerste alternatieve verklaring komt neer op een omgekeerde causale relatie: de wereldbeelden van lezers beïnvloeden de wereldbeelden in door hun gelezen kranten. Op basis van longitudinaal pers- en opinieonderzoek tonen Kepplinger e. a. (1986) aan dat er stellig geen sprake is van een omgekeerde causale relatie, althans niet in West-Duitsland.

Een tweede alternatieve verklaring behelst dat lezers een krant kiezen omdat die krant over de internationale situatie schrijft wat zij erover willen lezen. Te weten wat men wil lezen vereist echter een hoeveelheid politieke kennis, waaraan het de meeste Nederlanders ontbreekt. Scholten heeft aangetoond dat slechts circa 30% van de Nederlanders in staat is de aard van de politieke informatie in de gelezen krant – geconcretiseerd als de politieke opstelling van de gelezen krant – consistent te beoordelen (Scholten 1982: 257).

De derde alternatieve verklaring is een verfijning van de tweede en behelst dat mensen een dagblad kiezen dat hun politieke en religieuze uitgangspunten onderschrijft. Aan de andere kant zal iemands wereldbeeld tot op zekere hoogte voortvloeien uit politieke en religieuze uitgangspunten. Met andere woorden: politieke en religieuze uitgangspunten van lezers zorgen voor een *schijnverband* tussen het wereldbeeld van de lezer en het wereldbeeld in zijn krant. Omdat deze verklaring plausibel lijkt, zullen we deze verklaring aan nader onderzoek onderwerpen. Zie schema 1.

Schema 1: Causaal onderzoeksmodel

Politieke uitgangspunten van lezers zouden geoperationaliseerd kunnen worden als iemands positie op een progressief-conservatiefschaal (vgl. Van Cuilenburg 1977) of iemands positie op een links-rechtsschaal (vgl. Niemöller en Van der Eijck 1985). Voor het doel van dit artikel is het echter wenselijk uitgangspunten meer toe te spitsen in de richting van de internationale politiek. Daarom zijn politieke uitgangspunten conform een artikel van Rebel in dit tijdschrift (1983) geoperationaliseerd als de attitude met betrekking tot het principe van militaire verdediging (mate van 'pacifisme') en de attitude met betrekking tot militaire apparaten als zodanig (mate van 'militarisme'). Omdat krantkeuze in het causale model slechts als een interveniërende variabele fungeert, kan deze variabele in het verdere onderzoek buiten beschouwing blijven. Om na te gaan of de hoofdhypothese dan wel de derde alternatieve hypothese houdbaar is behoeven in het onderzoeksmodel noch variabelen die geacht kunnen worden wel de krantkeuze, maar niet iemands persoonlijke wereldbeeld te bepalen (b.v. tevredenheid over bezorging, leesbaarheid, saaiheid vs. levendigheid, etc.), noch variabelen die geacht kunnen worden wel iemands wereldbeeld, maar niet iemands krantkeuze te bepalen (b.v. wereldbeelden in iemands sociale omgeving) in het onderzoeksmodel opgenomen te worden. Persoonlijheidskenmerken zijn van belang om onderscheid te maken tussen lezers die niet of nauwelijks en lezers die sterk door hun krant beïnvloed worden (zgn. 'interacterende variabelen', zoals intelligentie, informatie-zoekgedrag, politieke interesse (vgl. Scholten 1982, Schönbach 1983)). In dit artikel beperken we ons tot het gemiddelde effect van kranten op haar lezers, zodat ook deze interacterende persoonlijkheidskenmerken buiten beschouwing kunnen blijven.

In de navolgende paragrafen worden de variabelen uit het onderzoeksmodel geoperationaliseerd, wordt een beschrijving gegeven van wereldbeelden in de pers en bij het publiek en wordt het onderzoeksmodel getoetst.

2. Wereldbeelden

Onder een wereldbeeld valt te verstaan een 'mentaal plaatje' van de wereld. Zo'n plaatje kan worden voorgesteld als een verzameling kenobjecten met asymmetrische relaties ertussen. Een kenobject is iets in een buitentalige werkelijkheid, waarvan mensen zich een voorstelling kunnen maken. Tot de klasse der kenobjecten behoren bij voorbeeld personen (Lubbers, Reagan), naties (Frankrijk, de VS), abstracte begrippen (b.v.

'democratie', 'socialisme', 'de werkelijkheid') en waarden ('eerlijkheid', 'rechtvaardigheid'). Relaties van kenobjecten ten opzichte van elkaar kunnen veelal worden afgebeeld op een positief-negatiefas. Betrekkingen tussen naties kunnen bij voorbeeld variëren van zeer negatief (oorlogshandelingen) via negatief (bedreigingen, verbale aanvallen), neutraal (onderhandelingen), positief (compromissen) tot zeer positief (gezamenlijk optreden). Evaluaties van politieke actoren kunnen ook op een positief-negatiefas worden afgebeeld. Evaluaties kunnen variëren van zeer negatief (verwensingen) tot zeer positief (loftuitingen). Een evaluatie door een journalist of een lezer kan worden opgevat als een relatie tussen die politieke actor en datgene wat Goed geacht wordt door die journalist respectievelijk lezer ('G'). Aldus kan een wereldbeeld worden gemodelleerd als een gewaardeerde multigraph van asymmetrische relaties tussen allerhande kenobjecten.

Aldus gemodelleerde wereldbeelden in de pers kunnen in kaart worden gebracht met behulp van een inhoudsanalyse (Van Cuilenburg e.a. 1985a). Gegeven de beschikbare data met betrekking tot wereldbeelden van lezers werden de kenobjecten die in de internationale berichtgeving van kranten aan de orde komen samengevoegd tot drie overkoepelende kenobjecten, namelijk het 'Oostblok', het 'Westblok' en 'G', datgene wat Goed geacht wordt blijkens het taalgebruik (door een bepaalde krant of een lezer). Ter verdere vereenvoudiging werden relaties tussen kenobjecten symmetrisch geacht. In een symmetrische driehoek van drie kenobjecten kan een tweetal kenobjecten op slechts twee wijzen verbonden zijn: direct via een 'schakel' (b.v. Westblok / G) en indirect via een 'keten' (b.v. Westblok / Oostblok / G). De schakel en de ketens tussen een tweetal kenobjecten kunnen worden gecombineerd tot de 'totale relatie' tussen die kenobjecten. Verwacht wordt dat naast schakels ook ketens in het wereldbeeld van de krant invloed uitoefenen op de schakels in het wereldbeeld van lezers. Als een krant bij voorbeeld schrijft dat Russische leiders serieuze vredesvoorstellen hebben gedaan (positieve relatie tussen Oostblok en G) die door de Amerikaanse president als een propagandastunt werden afgewimpeld (negatieve relatie tussen Westblok en Oostblok) dan verwachten we dat lezers van die krant zullen gaan denken dat de Amerikaanse president onjuist heeft gehandeld (ketenredenering: 'Westblok / - / Oostblok / + / G' impliceert 'Westblok / - / G').³

3. Operationalisatie van wereldbeelden in de pers

Een steekproef van internationaal politieke artikelen uit Nederlandse dag-

bladen van december 1983 tot juni 1984 werd door codeurs geanalyseerd. Allereerst werden per artikel – hooguit vier – politieke actoren onderscheiden. Ten behoeve van dit artikel werden actoren gehercodeerd tot vier conglomeraties, namelijk 'Nederland', het 'Westblok' (exclusief Nederland), het 'Oostblok' en een restcategorie. De restcategorie, die in dit artikel geheel buiten beschouwing blijft, omvat actoren uit de derde wereld alsmede actoren uit Nederland, het Westblok en het Oostblok die niet geacht konden worden het beleid van hun land te vertegenwoordigen. Als een artikel informatie verstreekte over relaties tussen de erin figurerende actoren werden deze relaties gecodeerd op een schaal lopend van extreem negatief (-1) tot uiterst positief (+1). Evaluaties van in een artikel figurerende actoren werden eveneens op een positief-negatiefschaal lopend van -1 ... +1 afgezet. Aldus werden 1717 relaties tussen de vier kenobjecten 'G', 'Nederland', 'Oostblok' en 'Westblok' gecodeerd. Uitgaande daarvan werden per krant voor ieder tweetal kenobjecten schakels, ketens en totale relaties berekend.

De betrouwbaarheid van de coderingen was bevredigend. De betrouwbaarheid voor de identificatie van de geconglomereerde actoren gemeten volgens Krippendorfs betrouwbaarheidsmaatstaf voor nominale data bedroeg 0.90 (Krippendorf 1980: 129-154). De betrouwbaarheid bij het coderen van de waarde van de relatie tussen kenobjecten gemeten volgens Krippendorfs maatstaf voor ordinale data bedroeg 0.80.⁴

4. Operationalisatie wereldbeeld lezer en andere lezersvariabelen

Aangenomen mag worden, dat voor zover er van de persopinie uit de periode december 1983 tot en met mei 1984 invloed uitgaat op de publieke opinie, deze invloed duidelijk constateerbaar zal zijn in een onderzoek naar de publieke opinie dat wordt gehouden in de erop volgende maand.⁵ In juni 1984 werd door het NIPO een onderzoek verricht naar opvattingen over de defensieproblematiek (NIPO D584). In dit onderzoek werden 858 respondenten ondervraagd, waarvan er 365 vier keer per week of vaker een of meer landelijke dagbladen lezen. Het verdere onderzoek is gebaseerd op deze 365 respondenten.

De gewenste aansluiting tussen het personderzoek en het NIPO-onderzoek legt een paar beperkingen op. Reeds opgemerkt werd dat slechts de relaties tussen drie geconglomereerde kenobjecten, namelijk 'Oostblok', 'Westblok' en 'G' zowel in het personderzoek als in het publieke-opinieonderzoek konden worden gemeten. Voorts viel niet te achterhalen of le-

zers van regionale dagbladen het *Nieuwsblad van het Noorden* of *De Limburger* lezen, zodat deze kranten en hun lezerskringen niet in het verdere onderzoek betrokken konden worden, hoewel ze wel in het onderzoek naar wereldbeelden in de pers waren opgenomen.

Kenmerken van het wereldbeeld in de krant die men leest kunnen als omgevingskenmerken, als waarden op 'contextuele' variabelen, worden beschouwd. De waarde van de schakel, de keten en de totale relatie tussen de drie paren kenobjecten (Oost-West, West-G, Oost-G) in de door een respondent gelezen krant werden aldus als waarden op contextuele variabelen beschouwd.⁶ Voor de operationalisering van de overige variabelen uit het onderzoeksmodel werd uitgegaan van aan de respondent voorgelegde 5-puntsuitspraken (helemaal mee oneens – oneens – noch eens, noch oneens – eens – helemaal mee eens). Likerts methode voor schaalconstructie werd toegepast om de items te combineren. De scores werden lineair getransformeerd tot het interval $-1 \dots +1$. De waarde 0 op een schaal krijgt aldus de betekenis dat men het gemiddeld noch eens, noch oneens was met de items van een schaal. $+1$ duidt op volledige instemming, en -1 op volstrekte afwijzing.

De mening van de lezer over de relatie 'Westblok-G', dat wil zeggen, de evaluatie van het Westblok werd gemeten met zes items rond de vraag of de NATO en de VS de veiligheid van Nederland garanderen.⁷ De mening van de lezer over de relatie 'Oostblok-G', dat wil zeggen de evaluatie van het Oostblok, werd gemeten met drie items rond de vraag of de Sovjetunie de vrede in Nederland in gevaar brengt.⁸ De mening van de lezer over de relatie tussen Westblok en Oostblok werd gemeten met twee items rond de vraag of de tegenstellingen tussen Oost en West ernstig zijn.⁹ Voor een uitvoerig verslag van de gekozen operationalisatie van de exogene variabelen uit het onderzoeksmodel, 'pacifisme' en 'militarisme', zij verwezen naar Rebel (1983).

Een eerste criterium voor Likert-schalen is, dat de afzonderlijke items zich niet random ten opzichte van de totale index mogen gedragen. Aan deze voorwaarde voldoen alle items voor alle indices.¹⁰ Een tweede eis is, dat de items van de schaal paarsgewijs voldoende samenhang vertonen. Een maatstaf daarvoor is Cronbachs alfa, een maatstaf gebaseerd op de covarianties tussen de afzonderlijke items. De waarden van Cronbachs alfa voor de meningen van lezers over de relaties 'West-G', 'Oost-G' en 'Oost-West' zijn respectievelijk 0.90, 0.70 en 0.03. De Oost-Westschaal voldoet dus niet. De reden daarvoor is dat nagenoeg alle lezers het erover eens zijn dat de Oost-Westverhouding gespannen is. De responses op de items voor deze schaal kunnen, op randomfluctuaties na, identiek worden geacht. Variabelen die uit randomfluctuaties rond een constante bestaan,

correleren niet met elkaar, en dus wordt Cronbachs alfa nagenoeg nul. Doorgaans betekent dit dat het meetinstrument waardeloos is, immers het geeft nagenoeg voor iedere respondent dezelfde meetuitslag. Maar in de volgende paragrafen gaat het er niet alleen om variatie tussen respondenten te registreren, maar moet ook worden vastgesteld of respondenten over de Oost-Westverhouding positief of negatief denken. We handhaven daarom deze 'schaal'. Voor de pacifisme- en militarismeschaal liggen de waarden van Cronbachs alfa (0.87 resp. 0.76) dicht in de buurt van de door Rebel (1983) op basis van een andere steekproef gerapporteerde waarden (0.85 resp. 0.73).

5. Wereldbeelden in de pers 1983-1984

In tabel 1 staat weergegeven hoe Nederlandse dagbladen over de internationale situatie hebben bericht van december 1983 tot juni 1984.

Uit de eerste rij van tabel 1 blijkt dat de meningsverschillen over het door Amerika en de NAVO gevoerde beleid groot zijn. *De Waarheid* en *Trouw*, maar ook *de Volkskrant*, *NRC/Handelsblad* en het *Nieuwsblad van het Noorden* oordelen daarover negatief. Aan de andere kant kan het Westen rekenen op de steun van *de Telegraaf* en het *Nederlands Dagblad*.

Tabel 1: Wereldbeelden in de pers

Relatie	Dagbladen 1983/84 (n = 1717 artikelen)									
	NRC	VK	TRW	TEL	WHD	ND	RD	AD	NVN	LB
West-G	-.17	-.15	-.34	+.20	-.39	+.17	-.06	-.13	-.19	*
Oost-G	-.15	+.02	-.08	-.49	-.40	-.22	-.11	-.22	-.16	*
Ned-West	+.10	+.01	+.11	-.05	+.04	+.18	+.03	-.07	+.01	+.01
Ned-Oost	-.11	-.20	-.21	-.10	-.05	-.12	-.09	-.06	-.21	*
Oost-West	-.18	-.17	-.13	-.10	-.08	-.14	-.16	-.12	-.14	+.08
Ned-G	+.02	-.15	-.03	+.01	-.01	-.17	-.03	-.11	-.24	+.02

Afkortingen kolomnamen dagbladen: *NRC/Handelsblad*, *de Volkskrant*, *Trouw*, *de Telegraaf*, *de Waarheid*, *Nederlands Dagblad*, *Reformatorisch Dagblad*, *Algemeen Dagblad*, *Nieuwsblad van het Noorden*, *De Limburger*.

Waardenbereik: $-1 \dots +1$

Een leesvoorbeeld: volgens *NRC/Handelsblad* was de Oost-Westverhouding in het voorjaar van 1984 enigszins gespannen (nl. -0.18).

Uit de tweede rij blijkt dat Rusland en het Warschaupact door *de Telegraaf* en het *Nederlands Dagblad* sterk veroordeeld worden. Ook *de Waarheid* be-

richtte eind 1983 en begin 1984 over het Oostblok sterk negatief. Dat dit de oude getrouwen in de CPN te gortig werd, valt te begrijpen. *De Volkskrant* en *Trouw* schrijven over het Oostblok duidelijk minder negatief dan over het Westblok.

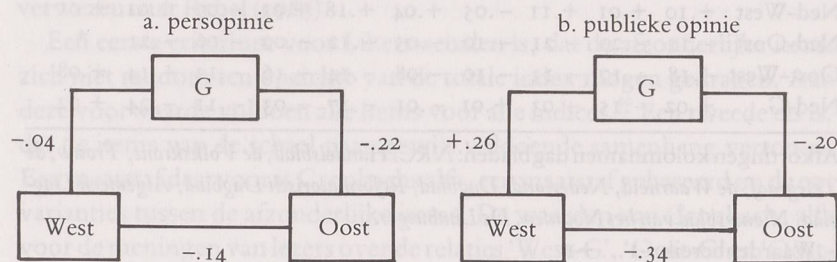
Uit de derde rij blijkt dat volgens de meeste kranten de balans van de verhouding tussen Nederland en het Westblok al met al naar de positieve kant doorslaat. *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad* schetsen deze verhouding echter enigszins negatief, wellicht om sterker te kunnen beklemtonen dat verdere losweking van Nederland uit het Westblok ongewenst is.

Unaniem stellen Nederlandse kranten dat de relatie tussen Nederland en het Oostblok negatief is. Ook over de Oost-Westverhouding oordelen alle dagbladen eensgezind negatief (met uitzondering van het *Limburgs Dagblad*, dat als een fragmentarisch 'goed nieuws'-blad beschouwd kan worden).¹¹ Geen enkele krant staat voor honderd procent achter het door de Nederlandse overheid gevoerde beleid.

6. Wereldbeelden van lezers

In schema 2b staat weergegeven hoe lezers van Nederlandse landelijke dagbladen gemiddeld dachten over de Oost-Westverhouding en over de evaluatie van het Oostblok en het Westblok. Ter vergelijking staat in tabel 2a weergegeven hoe de Nederlandse pers over deze relaties schreef, waarbij de verschillende kranten zijn gewogen naar het aantal lezers dat zij blijken de NIPO-steekproef hebben.

Schema 2: Publieke opinie en persopinie in Nederland in 1984

Omdat de meetinstrumenten voor publieke opinie en persopinie niet op rationiveau op elkaar zijn geijkt, dient de nodige voorzichtigheid betracht te worden bij vergelijking van de absolute waarden uit 2a en 2b. Onmiskenbaar lijkt echter dat in 1984 het Nederlandse publiek de westerse bond-

genoten goed gezind is, beter althans dan de pers. Hiervoor kunnen verschillende verklaringen worden aangedragen. In de eerste plaats natuurlijk dat de pers veel meer kritiek heeft op de NAVO en de Verenigde Staten dan het publiek, omdat de visie van de pers op het Westblok relatief sterk bepaald werd door zaken die het brede publiek niet echt interesseren, zoals bij voorbeeld Amerikaanse inmenging in Vietnam en Nicaragua. Een andere verklaring is, dat het brede publiek bij de evaluatie van het Westblok zwaar laat wegen dat wij dank zij het Westblok niet onder de knoet van het Oostblok zitten (ketenredenering $W/-/O/-/G=W+/G$). Andere verklaringen hebben te maken met de aard van vrije nieuwsgaring. Op grond van het spreekwoord 'hoge bomen vangen veel wind' kunnen we verwachten dat de pers op het beleid van aan de weg timmerende westerse actoren onevenredig veel kritiek zal uitoefenen. Misschien beschouwt de pers al met al het Westblok als de 'wij'-groep waarop onevenredig veel kritiek geleverd moet worden, om te bewerkstelligen dat gedaan wordt wat de pers voor wenselijk houdt. Een laatste interpretatie is, dat het publiek nog de tijd gegund moet worden om de pers bij te benen. Veronderstellend dat de pers blijft volharden in berichtgeving conform schema 2a en dat de centrale hypothese van dit artikel tegen toetsing bestand zal blijken te zijn, kan op grond van deze interpretatie worden verwacht dat de publieke opinie langzamerhand gaat opschuiven in de richting van schema 2a.

In tabel 2 is per lezerskring weergegeven hoe gedacht wordt over de drie zijden van de Oost-West-G-driehoek, waarbij aangetekend dient te worden dat de NIPO-steekproef te klein is om vertrouwen te kunnen stellen in de gegevens met betrekking tot de lezerskringen van het *Reformatorisch Dagblad* en de *Waarheid*. Lezers van meerdere dagbladen zijn in tabel 2 buiten beschouwing gelaten. Ter vergelijking is ook steeds weer de overeenkomstige persopinie weergegeven.

Tabel 2: Kranten en hun lezerskringen in 1984

	NRC	Vk	Trw	Tel	(Wh)	ND	(RD)	AD
Oost-West								
krant	-.18	-.17	-.13	-.10	-.08	-.14	-.16	-.12
lezerskring	-.36	-.39	-.43	-.28	-.50	-.42	-.22	-.32
West-G								
krant	-.17	-.15	-.34	+.20	-.39	+.17	-.06	-.13
lezerskring	+.32	-.15	+.22	+.42	-.25	+.49	+.57	+.40
Oost-G								
krant	-.15	+.02	-.08	-.49	-.40	-.22	-.11	-.22
lezerskring	-.28	+.15	-.03	-.37	+.20	-.43	-.63	-.27

Uit tabel 2 blijken enkele opmerkelijke verschillen tussen kranten en hun lezerskring. Terwijl bij voorbeeld de lezers van *Trouw* overwegend trouwe westerse bondgenoten willen zijn, doet de kritiek van *Trouw* op Amerika en de NAVO nauwelijks onder voor die van *de Waarheid*.

Anno 1983/84 wordt binnen alle lezerskringen de Oost-Westverhouding sterk negatief geacht, terwijl de evaluatie van het Oostblok tegenovergesteld is aan de evaluatie van het Westblok. Volgens de lezerskringen van *de Volkskrant* en *de Waarheid* is het Westblok de boosdoener, volgens de andere lezerskringen in meer of mindere mate het Oostblok. Voor lezerskringen geldt veel meer dan voor dagbladen dat Oost en West elkaars spiegelbeeld vormen: als het ene blok afkeuring verdient, dan verdient het andere instemming.¹² Omdat journalisten vergeleken met de gemiddelde lezer beschouwd kunnen worden als experts, kan dit worden verklaard met de stelling uit de cognitieve psychologie dat experts op een bepaald terrein zich onderscheiden van leken doordat ze veel beter in staat zijn om schijnbaar tegenstrijdige informatie te onthouden (Fiske e.a. 1983).

7. Precisering hypothesen

Om causale hypothesen omtrent de invloed van het gelezene op een lezer vast te stellen, moet de lezer als analyse-eenheid worden beschouwd. Gegevens op geaggregeerd niveau, zoals die over lezerskringen, welke in de vorige paragraaf werden gepresenteerd, zijn daarvoor ongeschikt (wegens 'ecological fallacy'). Alvorens tot toetsing over te gaan, zullen uitgaande van de gekozen operationalisaties de hypothesen uit het onderzoeksmodel (schema 1) in deze paragraaf precies geformuleerd dienen te worden.

De hoofdhypothese luidt: naarmate een krant positiever schrijft over de schakel / keten / totale relatie tussen twee kenobjecten X en Y ('West / G', 'Oost / G' of 'Oost / West') zal de lezer positiever oordelen over de schakel tussen deze twee kenobjecten. De alternatieve hypothese behelst dat van een causale relatie geen sprake is, maar van een schijnverband door toedoen van de politieke uitgangspunten van lezers, door toedoen van pacifisme en militarisme. Deze alternatieve hypothese dient in deelhypothese gepreciseerd te worden.

Naarmate een lezer(es) pacifistischer gezind is, zal hij (zij) die actoren positiever waarderen, die in een gegeven maatschappij als de 'vijanden' worden beschouwd. Naarmate een lezer(es) pacifistischer gezind is, zal hij (zij) die actoren negatiever waarderen, die in een gegeven maatschappij

'bondgenoten' worden geacht omdat zij als de vijanden van de vijanden worden beschouwd. Ook neemt daarmee de kans toe dat een krant zal worden gekozen die deze waarderingen bevestigt. Nu bleek uit schema 2 dat in de Nederlandse maatschappij het Oostblok als vijandig wordt beschouwd, terwijl het Westblok als de vijand van de vijand wordt gezien. Daaruit volgt dat de hypothesen als volgt moeten luiden: naarmate lezers pacifistischer gezind zijn, zullen zij het Westblok vijandelijker gezind zijn, het Oostblok gunstiger gezind zijn, bij voorkeur een krant lezen die het Westblok relatief ongunstig afschildert en bij voorkeur een krant lezen die het Oostblok relatief gunstig afschildert.

Naarmate een lezer(es) militaristischer gezind is, zal hij (zij) de 'grandeur' van het eigen land meer accentueren, onder andere door te beklemtonen dat er grote morele tegenstellingen bestaan tussen het eigen land en zijn bondgenoten enerzijds en de tegenstanders anderzijds. Uit schema 2 bleek dat in ons land algemeen het Westblok als vriendschappelijk en het Oostblok als vijandig wordt gezien. Daaruit volgt dat de hypothesen als volgt moeten luiden: naarmate lezers militaristischer gezind zijn, zullen zij het Westblok gunstiger gezind zijn, het Oostblok vijandelijker gezind zijn, bij voorkeur een krant lezen die het Westblok relatief gunstig afschildert en bij voorkeur een krant kiezen die het Oostblok relatief ongunstig afschildert.

Merk op dat de politieke invulling van attitudes zoals 'pacifisme' en 'militarisme' afhankelijk is van de opvattingen die in een bepaalde maatschappij leven. Een pacifist deelt de vijandbeelden van zijn maatschappij niet, maar daardoor deelt hij ook de vijandbeelden van zijn mede-pacifisten in een vijandige maatschappij niet. De politieke visie van de duiven uit het ene kamp tendert in de ogen van de duiven uit het andere kamp naar de visie der haviken.

8. Toetsing

In tabel 3 staat weergegeven hoe de berichtgeving in de krant samenhangt met opvattingen van lezers.

Bij de berichtgeving over het Westblok en de berichtgeving over het Oostblok valt een samenhang met opvattingen van lezers te constateren; bij de perceptie van de Oost-Westverhouding niet. Bij de bespreking van de voorlaatste rij uit tabel 1 werd geconstateerd dat landelijke dagbladen de Oost-Westverhouding unaniem negatief afschilderen. De Oost-Westverhouding volgens de pers vormt dus geen 'variabele', maar een constante omgeven door wat ruis. Correlaties daarmee wijken uiteraard niet

Tabel 3: Correlaties krant-publiek per onderwerp (n = 365 lezers)

Berichtgeving <i>krant</i> over:	Opvatting <i>respondent</i> over:
	relatie West-G
Schakel West-G	.30
Keten West-Oost-G	.45
Totale relatie West-G	.32
	relatie Oost-G
Schakel Oost-G	.37
Keten Oost-West-G	.35
Totale relatie Oost-G	.35
	relatie Oost-West
Schakel Oost-West	niet significant
Keten Oost-West	niet significant
Totale relatie Oost-West	niet significant

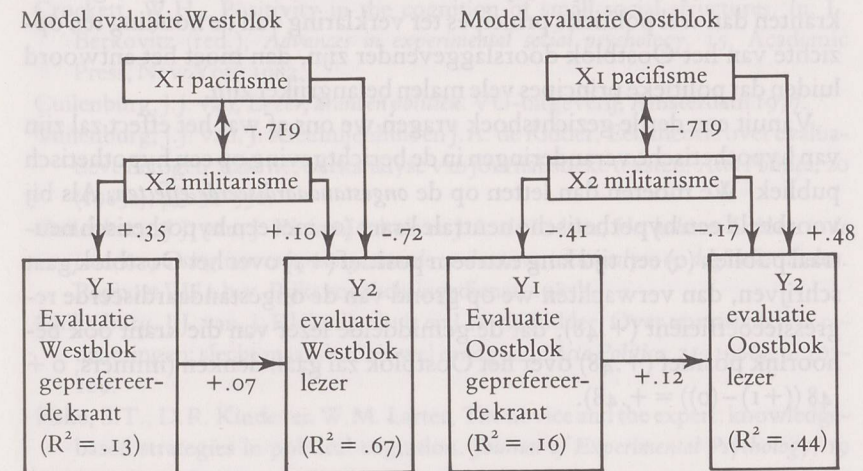
significant van 0 af. Bij de toetsing van het onderzoeksmodel (schema 1) beperken we ons tot de relaties 'West/G' en 'Oost/G' waarover kranten wel verschillend schrijven.

Uit tabel 3 blijkt dat niet alleen schakels, maar ook ketens in de berichtgeving van kranten samenhang vertonen met opvattingen van lezers. Evenals op bij voorbeeld causale relaties, lijkt op relaties tussen kenobjecten dus een multiplicatieve ketenalgebra van toepassing (vgl. Van Cuilenburg e.a. 1985a, 1985b). Zulks kon verwacht worden op grond van de psychologische balanstheorie (vgl. Crockett 1982 voor een overzicht) maar werd ter discussie gesteld door Niemöller (1986). Omdat zowel schakels als ketens van belang lijken, gaan we in het vervolg uit van een gewogen gemiddelde van beide, van de 'totale relaties'.

Om de onderzoeksmodellen te toetsen zijn LISREL-analyses¹³ uitgevoerd. De basis voor een LISREL-analyse vormt de correlatiematrix.¹⁴ Uit LISREL-analyse blijkt dat de nulhypothese moet worden verworpen dat verbanden tussen pers- en publieksopinions louter schijnverbanden zijn.¹⁵ Wel kan de hypothese worden verworpen dat de mate waarin iemand pacifistisch is, van invloed is op de krantkeuze.¹⁶ De overige hypothese uit het onderzoeksmodel kunnen worden gehandhaafd. In schema 3 staan de getoetste modellen weergegeven. De getallen bij de pijlen zijn geschatte gestandaardiseerde effecten.

De getoetste modellen kunnen vanuit drie gezichtshoeken worden geïnterpreteerd. Vragen we ons af in hoeverre het onderzoeksmodel de krantkeuze en het wereldbeeld van de lezer verklaart, dan moeten we letten op *verklaarde varianties*. Krantkeuze wordt slechts voor 13 à 16% ver-

Schema 3: Modellen invloed pers op publiek (n = 365 lezers)

Gestandaardiseerd totaal effect van:

X1 pacifisme	-0.72
X2 militarisme	+0.13
Y1 persopinie Westblok	+0.07

Ongestandaardiseerd totaal effect van:

X1 pacifisme	-0.42
X2 militarisme	+0.16
Y1 persopinie Westblok	+0.30

Gestandaardiseerd totaal effect van:

X1 pacifisme	+0.48
X2 militarisme	-0.22
Y1 persopinie Oostblok	+0.12

Ongestandaardiseerd totaal effect van:

pacifisme	+0.28
X2 militarisme	-0.25
Y1 persopinie Oostblok	+0.48

klaard door politieke uitgangspunten, zoals militarisme en pacifisme. De krantkeuze wordt, zoals ook uit eerder onderzoek bekend is (Van Cuilenburg 1977), ook bepaald door tal van niet-politieke factoren, zoals religieuze binding, opleiding en tevredenheid over de bezorging. De evaluaties van het Oostblok en het Westblok worden voor 44 à 67% door het onderzoeksmodel verklaard. Dat de evaluatie van het Oostblok voor een geringer gedeelte verklaard wordt dan de evaluatie van het Westblok komt wellicht doordat vooral non-politieke uitgangspunten van religieuze en ethische aard de evaluatie van (vrijheid van godsdienst en mensenrechten in) het Oostblok bepalen.

Als de vraag luidt wat het relatieve gewicht van verschillende verklarende variabelen is en bij beantwoording rekening gehouden wordt met de mate waarin feitelijk wereldbeelden van krant tot krant en politieke uitgangspunten van lezer tot lezer verschillen, dan moet worden gelet op *gestandaardiseerde effecten*. Als we ons bij voorbeeld afvragen of, gegeven de

mate waarin Nederlandse kranten van elkaar verschillen en gegeven de mate waarin politieke principes van Nederlanders uiteenlopen, gelezen kranten dan wel politieke principes ter verklaring van de houding ten opzichte van het Oostblok doorslaggevend zijn, dan moet het antwoord luiden dat politieke principes vele malen belangrijker zijn.

Vanuit een derde gezichtshoek vragen we ons af wat het effect zal zijn van hypothetische veranderingen in de berichtgeving op een hypothetisch publiek. We moeten dan letten op de *ongestandaardiseerde effecten*. Als bij voorbeeld een hypothetische neutrale krant (o) met een hypothetisch neutraal publiek (o) een tijd lang extreem positief (+1) over het Oostblok gaat schrijven, dan verwachten we op grond van de ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënt (+.48), dat de gemiddelde lezer van die krant ook behoorlijk positief (+.48) over het Oostblok zal gaan denken (immers, $o + .48((+1) - (o)) = +.48$).

9. Conclusies

Wereldbeelden in gelezen kranten oefenen een niet te verwaarlozen invloed uit op wereldbeelden van lezers (ongestandaardiseerde effecten van .30 en .48 op schalen met een theoretisch bereik van -1 ... +1). Weliswaar zijn deze effecten te gering om de conclusie van Klapper (1960) te ontkrachten dat media-effecten te gering zijn om lezers met extreme meningen tot tegenovergestelde gedachten te brengen, maar ze zijn groot genoeg om de conclusie van Iyengar e.a. (1982) en Schönbach (1983) te kunnen onderschrijven dat media, en met name dagbladen, van groot belang zijn voor de vorming van de publieke opinie. In het rijtje oorzaken voor de geleidelijk negatiever respectievelijk positiever geworden oordeelsvorming over exponenten van het Westblok respectievelijk Oostblok mogen wereldbeelden in de pers – en de (f)actoren die daarop van invloed zijn – niet ontbreken.

Het onderzoek, waarop dit artikel gebaseerd is, werd mogelijk gemaakt door financiële steun van ZWO (project 50-198).

De auteur is N.J.E.M. Darley erkentelijk voor haar bijdrage aan het onderzoek en drs. H.J.C. Rebel, prof. dr. J.J. van Cuilenburg, drs. J.A. de Ridder, dr. O. Scholten en dr. H.U. Kohr voor kritische kanttekeningen bij eerdere versies van dit artikel.

Literatuur

- Crockett, W.H., Positivity in the cognition of small social structures. In: L. Berkovitz (red.), *Advances in experimental social psychology*, 15, Academic Press, New York 1982.
- Cuilenburg, J.J. van, *Lezer, krant en politiek*. VU-uitgeverij, Amsterdam 1977.
- Cuilenburg, J.J. van, J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder, Een theorie over evaluatieve betogen: naar netwerkanalyse van journalistieke teksten. *Acta Politica*, 20 (1985a), p. 291-330.
- Cuilenburg, J.J. van, J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder, *Het kabinet-Lubbers in de pers: toepassing van computergestuurde evaluatieve tekstanalyse op dagbladartikelen*. Rapport VU t.b.v. Rijksvoorlichtingsdienst, 1985b.
- Cuilenburg, J.J. van, J. Kleinnijenhuis en J.A. de Ridder, Over transitiviteit in rederingen: slecht maal slecht is wel eens goed. *Acta Politica*, 21 (1986), p. 103-109.
- Fiske, S.T., D.R. Kinder en W.M. Larter, The novice and the expert: knowledge-based strategies in political cognition. *Journal of Experimental Psychology*, 19 (1983), p. 381-400.
- Iyengar, S., M.D. Peters en D.R. Kinder, Experimental demonstrations of the 'not so minimal' consequences of television programs. *American Political Science Review*, 76 (1982), p. 848-858.
- Kaiser, A., *Haagse journalistiek*. VU-uitgeverij, Amsterdam 1985.
- Kepplinger, H.M., W. Donsbach, H.B. Brosius en J. Staab, Media tenor and public opinion: a longitudinal study of media coverage and public opinion on chancellor Kohl. Paper presented to the joint WAPOR/AAPOR conference, May 14-18-1986, St. Petersburg, Florida. Duitse versie: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Heft 21, 1986, p. 247-279.
- Klapper, J.T., *The effects of mass communication*. Free Press, New York 1960.
- Krippendorff, K., *Content analysis: an introduction to its methodology*. Sage, Londen/Beverly Hills 1980.
- Liebert, R.M., en N.S. Schwartzberg, Effects of mass media. *Annual Review of Psychology*, 28 (1977), p. 141-173.
- Niemöller, B., en C. van der Eijck, De betekenis van links-rechts in electoraal onderzoek. *Acta Politica*, 20 (1985), p. 45-58.
- Niemöller, B., Slecht maal slecht is goed? *Acta Politica*, 21 (1986), p. 99-102.
- Rebel, H.J.C., Denken over defensie: een semantische benadering. *Acta Politica*, 18 (1983), p. 405-451.
- Rebel, H.J.C., *Defensie in Nederland: opinieonderzoek 1978-1982*. Directie voorlichting ministerie van Defensie, Staatsuitgeverij, Den Haag 1984.
- Saris, W.E., en L.H. Stronkhorst, *Causal modelling in nonexperimental research: an introduction to the LISREL-approach*. Sociometric Research Foundation, Amsterdam 1984.
- Schönbach, K., *Das unterschätzte Medium: politische Wirkungen von Presse und Fernsehen im Vergleich*. K.G. Saur, München 1983.
- Scholten, O., *Krant en democratie: een studie naar politieke informatie in landelijke dag-*

bladen. VU-uitgeverij, Amsterdam 1982.

Schulz, W., Ausblick am Ende des Holzweges: eine Übersicht über die Ansätze der neuen Wirkungsforschung. *Publizistik*, 27 (1982), p. 49-73.

Wecke, L., Enemy images and political relevance: some data on the perception of Soviet Union and United States in Dutch public opinion. Paper presented at the 9th annual meeting of the ISPP, Amsterdam, juni 1986.

Noten

1. Klassiek: Klapper (1960). Recenter: Liebert & Schwartzberg (1977), Schulz (1982), Iyengar e.a. (1982), Schönbach (1983).

2. Uit onderzoek van Kaiser (1985, p. 93-97) blijkt dat slechts 14% van de parlementaire journalisten zich veel of heel veel van de meningen van lezers aantrekt. Verwacht kan worden dat dit percentage voor buitenlandse correspondenten nog lager ligt.

3. Bij de berekening van de kwaliteit van schakels, ketens en totale relaties is de werkwijze van Van Cuilenburg e.a. (1985a) gevolgd. Om deze formules toepasbaar te maken, werden symmetrische relaties beschouwd als bidirectionele asymmetrische relaties. De numerieke kwaliteit van een schakel wordt berekend als het gemiddelde van de kwaliteiten bijkennende afzonderlijke teelenheden (zinnen of artikelen). De numerieke kwaliteit van een keten wordt bepaald als het produkt van de samenstellende schakels. De numerieke kwaliteit van de 'totale relatie' wordt berekend als een gewogen gemiddelde van schakel en ketens.

4. Een bijlage getiteld 'Meting van wereldbeelden in de pers' met meer gedetailleerde informatie over de steekproef van artikelen, de metingen en hun betrouwbaarheid is op aanvraag verkrijgbaar bij de redactie van *Acta Politica*.

5. Kepplinger e.a. (1986) vonden in hun onderzoek time-lags tussen persopinie en publieke opinie van drie à zes maand.

6. Voor lezers van meerdere dagbladen (zo'n 18%) werden gewogen gemiddelden berekend van de kenmerken uit de gelezen kranten. De basis voor weging vormde het aantal artikelen - blijkens de perssteekproef - dat aan een relatie tussen twee kenobjecten werd gewijd in de door een respondent gelezen kranten. Voor iedere relatie tussen een tweetal kenobjecten werd dus een afzonderlijke weging toegepast.

7. Nederland en andere Europese landen kunnen voor hun veiligheid de steun van Amerika niet missen; Nederland kan zich alleen in NAVO-verband zinvol verdedigen; De NAVO is noodzakelijk voor het behoud van de vrede; De NAVO belemmert de Oost-Westontspanning (-); De NAVO is nodig voor de veiligheid van West-Europa (); Dankzij de NAVO leven we nu al ruim 30 jaar in vrede in dit deel van de wereld ().

8. In een land als de Sovjetunie zou ik niet kunnen leven (-); Als de Sovjetunie haar kans schoon ziet, zal zij West-Europa bezetten (-); Hoe gematigd en vredelievend het Westen zich ook opstelt, de Sovjetunie zal er toch niet door beïnvloed worden (-).

9. De tegenstellingen tussen Oost en West bedreigen de mensheid met een totale ondergang (-); De tegenstellingen tussen Oost en West zullen voorlopig wel blijven (-).

10. Als een item zich niet random gedraagt ten opzichte van de totale indexscore, dan zal de gemiddelde itemscore van de respondenten die op de index binnen het hoogste kwartiel vallen significant hoger zijn dan de gemiddelde itemscore van de respondenten die op de totaalscore binnen het laagste kwartiel vallen. De t-waarden waaruit blijkt of zulks het geval is staan te boek als 'critical ratio's'. De kans dat een item zich random ten opzichte van de index gedraagt is bij 365 respondenten kleiner dan 0.005 als deze t-waarden groter zijn dan 2.57. Alle t-waarden voldoen aan deze voorwaarde.

11. Gegeven de toegepaste steekproeftrekking kon uit dit dagblad bij voorbeeld niet worden afgeleid hoe het Westblok en het Oostblok gewaardeerd dienen te worden. En evenmin hoe Nederland zich tot het Oostblok verhoudt.

12. Correlatie schakel West/G met schakel Oost/G: -.58

Correlatie keten West/Oost/G met keten Oost/West/G: -.70

Correlatie schakel Oost/G met keten Oost/West/G: +.43

Correlatie schakel West/G met keten West/Oost/G: +.45

Overigens blijkt anno 1986 van spiegelbeelden veel minder sprake te zijn. Wecke (1986) presenteert een tabel, waaruit kan worden afgeleid dat in 1986 de waardering van het publiek voor de Verenigde Staten, de belangrijkste exponent van het westelijke blok, nog slechts ternauwernood naar de positieve kant doorslaat. Ghercodeerd tot een schaal met een waardenbereik -1 ... +1 evalueerde het Nederlandse publiek de VS gemiddeld met +.05. In 1984 bedroeg de waardering voor het westelijke blok gemiddeld nog +.26. Dat anno 1986 de publieke opinie over het Westblok negatiever zou zijn dan in 1984 viel te verwachten op grond van schema 2 (verondersteld dat de berichtgeving over het Westblok sinds 1984 ongeveer gelijk gebleven is).

13. Zie Saris en Stronkhorst (1984) voor een inleiding.

14. Correlatiematrix West-G (n = 365)

	Y2	Y1	X1
Y1	.318		
X1	-.812	-.287	
X2	.645	.354	-.719

Correlatiematrix Oost-G (n = 365)

	Y2	Y1	X1
Y1	.348		
X1	.640	.333	
X2	-.560	-.405	-.719

15. Een LISREL-model is verworpen, als de kans p dat het, gegeven de op een steekproef gebaseerde correlatiematrix, op de populatie van toepassing is, kleiner is dan 0.05. Of zulks het geval is, blijkt uit een χ^2 -toets.

Nulhypothese: gesatureerd model, echter geen invloed van de pers: Y_1 leidt niet tot Y_2 .

Matrix met betrekking tot evaluatie Westblok: $\chi^2 = 5.67$ (df = 1), $p = 0.017$.

Matrix met betrekking tot evaluatie Oostblok: $\chi^2 = 7.84$ (df = 1), $p = 0.005$.

De nulhypothese dat persopinion de publieke opinie niet beïnvloeden, dient dus te worden verworpen.

16. Nulhypothese: de mate van pacifisme (X_1) oefent geen invloed uit op gelezen meningen (Y_1); voor het overige is het model gesatureerd.

Matrix met betrekking tot evaluatie Westblok: $\chi^2 = 0.86$ (df = 1), $p = 0.353$.

Matrix met betrekking tot evaluatie Oostblok: $\chi^2 = 1.61$ (df = 1), $p = 0.205$.

Conclusie: de nulhypothese kan niet worden verworpen.

Waardenveranderingen en het potentieel van nieuwe sociale bewegingen

Ruud Koopmans

1. Inleiding

Nieuwe sociale bewegingen mogen zich de laatste tijd in een grote belangstelling van sociale wetenschappers verheugen. Daarbij wordt er door de meeste auteurs van uitgegaan dat nieuwe sociale bewegingen, in vergelijking met andere bewegingen, als bij voorbeeld de arbeidersbeweging, minder in structurele termen, en meer in termen van waarden en waardenveranderingen beschreven en geanalyseerd dienen te worden (Offe 1985: 843). Over de aard van de voor nieuwe sociale bewegingen kenmerkende waarden bestaat echter weinig eensgezindheid, zo zijn zeer uiteenlopende begrippen als postmaterialisme, antimodernisme, kritisch modernisme, romantisch individualisme en hedonisme in verband gebracht met de opkomst van nieuwe sociale bewegingen.

In het algemeen hangen deze verschillende typeringen samen met verschillende opvattingen met betrekking tot de achterliggende oorzaken van deze waardenveranderingen en -verschuivingen. De belangrijkste scheidslijn ligt daarbij tussen aan de ene kant benaderingen die de nadruk leggen op de specifieke gevoeligheid van bepaalde maatschappelijke groeperingen voor de gevolgen van het, zich na de tweede wereldoorlog versneld doorzettende, moderniseringsproces, ongeacht hun specifieke getroffenheid door dit proces, en aan de andere kant theorieën die juist de nadruk leggen op die specifieke getroffenheid van bepaalde groepen. Brand (1982) spreekt in dit verband van het centraal stellen van respectievelijk 'rising demands' en 'need defense'.

Het doel van het in dit artikel gepresenteerde onderzoek is na te gaan welke waardeoriëntaties samenhangen met sympathie voor en activiteit in nieuwe sociale bewegingen, en welke structurele factoren bepalend zijn voor deze waardeoriëntaties. In het navolgende zullen drie voor nieuwe sociale bewegingen kenmerkend geachte waardeoriëntaties aan de orde komen, te weten postmaterialisme, individualisme en hedonisme en antimodernisme.